

PRZEMYSŁAW ADAMCZEWSKI

Instytut Studiów Politycznych PAN

ORCID: 0000-0002-6983-5466

adprzem@isppan.waw.pl

MIĘDZYKONFERENCJA NAUKOWA: II WOJNA ŚWIATOWA W PAMIĘCI ZBIOROWEJ I POLITYCE PAŃSTW BYŁEGO BLOKU WSCHODNIEGO¹

W 2019 roku, zgodnie z ostatnią wolą zmarłego 18 maja 2018 roku profesora Richarda Pipesa, Instytut Studiów Politycznych PAN otrzymał Jego księgozbiór. Liczy on ponad trzy i pół tysiąca pozycji dotyczących głównie Rosji i ZSRR. Są to prace o wysokiej randze naukowej, które naukowiec zbierał przez ponad pół wieku. Pozyskanie księgozbioru stanowiło pierwszy krok do utworzenia w Instytucie Laboratorium im. Profesora Richarda Pipesa. Nastąpiło to dzięki uzyskaniu pod koniec 2019 roku finansowania od Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach programu Dialog. Partnerem Instytutu Studiów Politycznych PAN w projekcie jest Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia.

Jednym z zadań Laboratorium jest organizacja konferencji. W związku z siedemdziesiątą piątą rocznicą wybuchu II wojny światowej właśnie temu konfliktowi została poświęcona konferencja, która odbyła się na platformie ZOOM w dniach 22–23 października 2020 roku. Intencją jej organizatorów było zwrócenie uwagi na znaczenie II wojnę światową w pamięci społecznej i polityce państw byłego bloku wschodniego. Pomimo upływu lat od zakończenia największego w historii konfliktu zbrojnego wciąż budzi on bowiem kontrowersje

¹ Niniejsza publikacja ukazuje się dzięki sfinansowaniu przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego projektu „Laboratorium im. Richarda Pipesa” (nr rejestracyjny wniosku: 0032/2019).

i wpływa na współczesne stosunki międzynarodowe. Z pewnością jest to konsekwencja wielowątkowości tego przełomowego wydarzenia. W przeciwieństwie do poprzednich konfliktów, II wojna światowa była nie tylko starciem między wielomilionowymi armiami, lecz także niespotykanym wcześniej doświadczeniem okupacji i wojny totalnej z udziałem ludności cywilnej.

Nieznanym dotychczas fenomenem była eksterminacja określonych grup ludności, w pierwszej kolejności Żydów i Romów. Podczas wojny toczyły się również mniejsze konflikty, przede wszystkim w Europie Środkowo-Wschodniej, wymykające się prostemu podziałowi na obóz państw totalitarnych i autorytarnych z hitlerowskimi Niemcami na czele oraz mocarstw demokratycznych z udziałem Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. W regionie tę prostą dychotomię przesłonił udział Związku Radzieckiego i będących jego zbrojnym ramieniem partyzantek komunistycznych.

Współczesna pamięć zbiorowa oraz tożsamość społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej zostały ukształtowane w dużej mierze pod wpływem traumatycznych doświadczeń doznanych podczas II wojny światowej oraz następującej po niej radzieckiej dominacji, zwłaszcza okres do 1953 roku. Osobną kategorię stanowiły konflikty między organizacjami ruchów narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej będące efektem historycznie zadawnionych sporów. W tym kontekście wypada wspomnieć m.in. konflikt między Ukraińcami a Polakami na Wołyniu i w Galicji Wschodniej, spór o Siedmiogród między Węgrami i Rumunią oraz wojnę domową i konflikty narodowościowe na terenie Jugosławii.

Wielowymiarowość II wojny światowej oraz będąca jej konsekwencją „zimna wojna” sprawiły, iż olbrzymią rolę w wytwarzaniu i upowszechnianiu obrazów poszczególnych wydarzeń zaczęły odgrywać media zarówno tradycyjne, jak nowe. W przestrzeni medialnej funkcjonują obecnie wzajemnie antagonistyczne interpretacje odnośnie przyczyn, przebiegu i rezultatów największego konfliktu w dziejach. Z uwagi na sprzeczne interesy polityczne wykluczające się nawzajem narracje wciąż stanowią istotny element sporów między państwami, wzbudzając zainteresowanie polityków, historyków i opinii publicznej. Od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku w regionie wybuchały konflikty o pamięć – od sporu między Niemcami oraz ich wschodnimi sąsiadami o upamiętnienie tzw. wypędzonych, po wojnę medialną między Rosją a Ukrainą o charakter Euromajdanu i nowych władz w Kijowie od 2014 roku.

Organizatorzy konferencji wyszli z założenia, iż spotkanie badaczy pamięci, historyków i przedstawicieli innych dyscyplin nauk humanistycznych i społecznych będzie okazją do porównania perspektyw, przedyskutowania kontrowersji oraz promowania dialogu między samymi uczestnikami oraz reprezentowanymi przez nich społeczeństwami.

W konferencji udział wzięło dwudziestu dwóch prelegentów reprezentujących siedemnaście instytucji naukowych z Polski, Rosji, Litwy, Niemiec, Chorwacji, Gruzji, Kazachstanu, Armenii, Stanów Zjednoczonych i Ukrainy. Komentatorami poszczególnych paneli było sześciu naukowców z Instytutu Studiów Politycznych PAN, a jeden reprezentował Centrum Polsko-Rosyjskie Dialogu i Porozumienia. Dzięki CPRDiP możliwe było sfinansowanie tłumaczenia symultanicznego i wprowadzenie do konferencji trzech języków roboczych: polskiego, rosyjskiego i angielskiego.

Wykład inauguracyjny wygłosiła prof. Anna Wolf-Powęska z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i poświęciła go analizie porównawczej pamięci okupacji hitlerowskiej w krajach byłego bloku wschodniego. Komentarz do tematu udzielił profesor Paweł Machcewicz z ISP PAN.

Pierwszy panel konferencji dotyczył zaś percepcji wojny w perspektywie środkowoeuropejskiej i był prowadzony przez profesora Dariusza Stołę z ISP PAN. Wystąpiły na nim trzy prelegentki. Profesor Violeta Davoliūtė z Uniwersytetu Wileńskiego zaprezentowała swoje badania na temat Holokaustu i świadectw przemocy społecznej na Litwie po II wojnie światowej. Profesor Anna Ziębińska-Witek z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie zanalizowała wystawę w Muzeum II Wojny Światowej z perspektywy muzeologicznej. Z kolei profesor Magdalena Najbar-Agičić z Uniwersytetu Północ w Koprivnicy wypowiedziała się na temat II wojny światowej jako źródła legitymacji i mobilizacji politycznej i w tym kontekście przedstawiła przypadek państw byłej Jugosławii.

Drugim panel, pod przewodnictwem doktora Łukasza Adamskiego z CPRDiP, poświęcono pamięci o wojnie na Białorusi i w Rosji. Podczas niego wystąpił profesor Simon Lewis z Uniwersytetu w Bremie z wykładem *Białoruś: „republika partyzancka” vs. dyktatura*. Po nim wyniki badań zaprezentowały dwie naukowczynie reprezentujące Rosyjską Akademię Gospodarki Narodowej i Administracji Publicznej w Moskwie – doktor Aleksandra Archipowa i doktor Maria Gawriłowa. Pierwsza z nich omówiła swoje badania dotyczące Nieśmiertelnego

Pułku (ros. Бессмертный полк), zaś druga pamięci o II wojnie światowej we współczesnej szkole rosyjskiej.

Pierwszy dzień konferencji zakończył się panelem „kaukaskim” z udziałem: profesora Wiktora Sznirelmana z Instytutu Etnologii i Antropologii Rosyjskiej Akademii Nauk, profesora Gii Nodii z Państwowego Uniwersytetu Ili w Tbilisi, profesora Krzysztofa Fedorowicza z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i doktora Zaura Gasimova z Uniwersytetu w Bonn. Pracami panelu kierował profesor Wojciech Materski z ISP PAN. Profesor Sznirelman wygłosił referat dotyczący mieszkańców Kaukazu Północnego i ich pamięci społecznej związanej z deportacjami. Pozostali trzej prelegenci skupili się na Zakaukaziu, przedstawiając następujące referaty: *II wojna światowa w dyskursie politycznym we współczesnej Gruzji*, *II wojna światowa w pamięci zbiorowej w Armenii i Górskim Karabachu* oraz „*Nasza wojna innych*”: *II wojna światowa w pamięci zbiorowej Azerbejdżan*.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od panelu, pod kierownictwem profesor Agnieszki Orzelskiej-Stączek, poświęconego wymiarowi politycznemu pamięci o II wojnie światowej w państwach byłego Związku Radzieckiego. Zostały na nim poruszone trzy kwestie. Profesor Jakub Wojtkowiak z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu omówił rolę jeńców wojennych w pamięci i polityce historycznej ZSRR i Rosji. Profesor Daniel Boćkowski z Instytutu Historii PAN skupił się na zagadnieniu pamięci o II wojnie światowej jako narzędziu prowadzenia operacji inspirowanych przez Federację Rosyjską. Z kolei doktor Salvijus Kulevičius z Uniwersytetu Wileńskiego zajął się tematem konfrontacji narracji na przykładzie dyskusji o miejscach pochówku żołnierzy radzieckich z okresu II wojny światowej.

Doktor Bartłomiej Krzysztan z ISP PAN pokierował drugim panelem dotyczącym zagadnień pamięci i edukacji historycznej w państwach Azji Środkowej i Kaukazu. Znalazło się w nim czterech panelistów, z których dwoje zajęło się Azją Środkową, a dwoje Kaukazem. Jako pierwsza wystąpiła profesor Gulżauchar Kokiebijewa z Instytutu Historii i Etnologii im. Czokana Walichanowa w Ałmaty, która przybliżyła słuchaczom temat II wojny światowej w pamięci współczesnego społeczeństwa kazachstańskiego. Doktor Michał Kuryłowicz z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie skoncentrował się w referacie na zanalizowaniu miejsca Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w edukacji historycznej poradzieckich republik Azji Centralnej, skupiając uwagę na Kazachstanie, Kirgistanie i Uzbekistanie. Następnie wystąpił profesor Rustam Biegieułow z Karaczajo-Czerkieskiego Uniwersy-

tetu Państwowego w Karczajewsku z referatem *Deportacja w pamięci historycznej i praktyce upamiętniania wśród Karaczajów*. Na zakończenie panelu profesor Stepan Stepanjanc z Seminarium Duchownego Geworgjan w Wagharszapacie omówił współczesny odbiór II wojny światowej w Armenii.

Konferencja zakończyła się panelem poprowadzonym przez doktor Dagmarę Moskwę z ISP PAN, w którym uczestniczyło czworo badaczy. Profesor Izabela Skórzyńska z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu zaprezentowała rezultaty swoich badań dotyczących przedstawień kobiet podczas wojen w podręcznikach historii do zreformowanej szkoły podstawowej w Polsce. Profesor Jan Stanisław Ciechanowski z Uniwersytetu Warszawskiego wygłosił referat o hiszpańskiej wojnie domowej z lat 1936–1939 jako elemencie pamięci i polityki w odniesieniu do II wojny światowej. Profesor Aleksandr Strokanow z Northern Vermont University zanalizował zmiany zachodzące w Centralnym Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej 1941–1945 w Moskwie związane z obchodami 75. rocznicy Zwycięstwa. Panel zamknęło wystąpienie profesora Serhija Danylenki z Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki o „historycznym nacjonalizmie” jako dyskusyjnej narracji w mediach Europy Wschodniej: wyzwanie dla demokracji.

Prawie cała konferencja jest do obejrzenia na kanale Instytutu Studiów Politycznych PAN w serwisie YouTube. Obecnie trwają przygotowania do organizacji konferencji w 2021 roku, która zostanie poświęcona emigrantom-intelektualistom związanym z Europą Środkową i Wschodnią.